

9-sinf O'zbekiston tarixi

13-dars: Turkiston general gubernatorligining siyosiy-ma'muriy boshqaruv tizimi.

Darsning maqsadlari:

1. Ta'limiy maqsad:

O'quvchilarga boshqaruvning mustamlakachilik tartiblari, 1865 yil 6 avgustdagi Aleksandr II «Turkiston viloyatini idora qilish to'g'risidagi Muvaqqat Nizom», viloyatlar uezdlarga, uezdlar uchastkalarga bo'linishi, boshqaruv tartiblarining mustamlakachilik xususiyatlari, Turkiston o'lkasining ma'muriy hududiy bo'linishi va boshqaruvi, 1886 yil 12 iyulda imperator Aleksandr III tomonidan yangi «Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi Nizom»ning tasdiqlanishi haqida tushunchalar berish.

Tarixiy davrlar va yillarni ajrata oladi, tarixiy hisobini tushuntira oladi;

Mazkur davrni o'rganish orqali o'quvchilar tarix fanining o'rganilayotgan davriga oid tarixiy atamalar mazmunini, tarixiy shaxslar haqida, tarixiy sanalarda ro'y bergan voqealar haqida ma'lumot bera oladi hamda mazkur davrga oid tarixiy joylarni tarixiy xaritadan ko'rsata oladi, ma'lumot bera oladi.

2. Tarbiyaviy maqsad:

O'quvchilarni yangi bilimlar egallashga va tartib-intizomga doimo rioya etishga yo'naltirish hamda ularda ona Vatanga nisbatan muhabbat tuyg'ularini shakllantirish;

Xalq birligi, yurt tinchligi, millat va xalq ravnaqi haqidagi tushunchalarini rivojlantirish.

O'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to'g'ri qo'ya olish va javob berish;

Jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va faol ishtirok etish;

3. Rivojlantiruvchi maqsad:

Mavjud tarix faniga oida axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audiovideo yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish;

O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish;

O'quvchilarda umumlashma xulosalar chiqarish ko'nikmasini shakllantirish.

O'QUV JARAYONINI AMALGA OSHIRISH TEXNOLOGIYASI

Dars turi:	Yangi bilim beruvchi, bilimlarni shakllantiruvchi
Dars metodi:	"Interfaol metodlar", "Guruhlarda ishlash", "O'zingizni sinang", "Ushbu matnda qanday so'z yetishmayapti"
Dars jihozi:	darslik, xarita, ko'rgazmali va didaktik materiallar, proyektor, AKT

DARSNING BLOK CHIZMASI:

№	DARS BOSQICHLARI:	Bajariladigan ish mazmuni	Ajratilgan vaqt
1	Tashkiliy qism	Salomlashish, davomatni aniqlash, sinfni darsga tayyorlash, kun tarixi aytiladi	3 daqiqa
2	O'tilgan mavzuni takrorlash	Takrorlash, mustahkamlash, yangi mavzu bilan bog'lash	8 daqiqa
3	Yangi dars mavzusi mazmunini tushuntirish	Yangi mavzuni tushuntirish	14 daqiqa
4	Yangi mavzuni mustahkamlash	Yangi mavzuni mustahkamlash	15 daqiqa
5	Dars yakuni va baholash	G'olib guruhni aniqlash, rag'batlantirish. Darsning so'ngi xulosasini chiqarish	3 daqiqa
6	Uyga vazifa	O'qituvchi tomonidan uyga vazifa e'lon qilinadi va keyingi mavzuga tayyorlanib kelish yo'nalishini aytib o'tadi	2 daqiqa

Yangi dars mazmunining tayanch tushunchalari, atamalari, tarixiy sana va nomlar:

Rossiya imperatorining siyosiy agentligi, 1886-yilgi «Nizom», Amudaryo bo'limi, O'lka boshqaruvi, Farg'ona viloyati, Duma, uyezd, volost, uchastka pristavi, komendant

DARSNING BOBISHI

I. Tashkiliy qism:

O'quvchilar davomati aniqlanadi. Sinfning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. Darsda psixologik iqlim yaratish, dars shiori va maqsadini e'lon qilish.

O'qituvchi tomonidan bugungi kunda tavallud topgan mashhur shaxslar, yurtimiz va jahon maydonida sodir bo'lgan muhim ijtimoiy-siyosiy ma'lumotlar, bayramlar haqida **qisqacha** ma'lumot berib o'tiladi.

II. O'tilgan mavzuni takrorlash:

“Guruhlarda ishlash”

O'quvchilar 2 guruhga bo'linadi. Har bir guruh uyga berilgan mavzuga oid atamalardan o'z guruhlariga nom qo'yib olishadi hamda guruhga qo'yilgan nomga qisqacha ta'rif berishadi.

1-topshiriq: O'quvchilarga **“Ushbu matnda qanday so'z yetishmayapti?”** deb nomlangan kartochni yetishmayotgan so'zni qo'yib, matnning asosiy

mazmuni aytib bering.

I MATN

Qo'qon xonligidagi ichki siyosiy nizolarning kuchayishi

XIX asrning 70-yillarida Qo'qon xonligida ko'plab qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. Ulardan biri 1875-yil bahorida avj olib, unga Mulla Is'hoq Mullo Hasan o'g'li «.....» nomi bilan rahbarlik qildi. Qo'qon hukmdori Xudoyorxon qo'zg'olonni bostirish uchun..... Iso Avliyolar boshchiligida qo'shin yubordi. Lekin ular 17-iyulda qo'zg'olonchilar tomoniga o'tib ketdi. Xudoyorxonning o'g'li ..... ham qo'zg'olonchilarga qo'shilgandan so'ng, 20-iyulda Xudoyorxon K. P. Kaufmandan yordam so'rashga majbur bo'ldi. Uning ukasi va ikkinchi o'g'li ham qo'zg'olonchilar tomoniga o'tib ketgach, xon general-gubernatordan panoz izlab Toshkentga ketdi. K. P. Kaufman uni Orenburgga jo'natdi. Xudoyorxon Orenburgdan Hindiston orqali Makkaga boradi va u yerdan qaytib kelayotganda kasalga chalilib, 1882-yilda ..... da vafot etdi.

Kalit so'z (Po'latxon, Abdurahmon Oftobachi, Nasriddinbek, Afg'oniston)

II MATN

Namanganning bosib olinishi

Rossiya imperiyasining general M. Skobelev boshchiligidagi qo'shinlari 1875-yil ..... da Namanganga joylashib, K. P. Kaufman qo'mondonligi ostidagi harbiy kuchlarga qo'shildi. Mustamlakachi qo'shinlarga qarshilik harakatlari Namanganda ..... oy davom etdi. Shaharni ozod etish uchun atrofdagi qishloqlardan qo'shimcha kuchlar keldi. Shunga qaramasdan, podsho qo'shinlari tomonidan shaharning yarmi qo'lga kiritildi. Podsho hukumati harbiy qo'shini uch kun davomida shahar qal'asida turdi. Ikki tomon o'rtasida janglar 1876-yil yanvar oyi oxirigacha davom etdi. General M. Skobelev boshchiligidagi qo'shin fevral oyiga kelibgina harbiy qurol ustunligi bilan g'alabaga erishdi. Po'latxon va uning tarafdorlari qatl qilindi.

1876-yil .....-fevralda podsho hukumatining Qo'qon xonligining tugatilganligi to'g'risidagi farmoni e'lon qilindi.

Kalit so'z (18-oktabr, bir, 19)

O'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar birgalikda tuzatiladi. Fikrlar to'planib tahlil va qisqacha xulosa qilinadi.

III. Yangi dars mavzusi mazmunini tushuntirish:

Bu vazifa quyidagi reja asosida amalga oshiriladi:

- **Boshqaruvning mustamlakachilik tartiblari;**
- **Mustamlakachilik boshqaruvining xususiyatlari;**
- **Turkiston o'lkasining ma'muriy-hududiy bo'linishi va boshqaruvi;**

Boshqaruvning mustamlakachilik tartiblari

General-gubernator qarorgohi.
Toshkent

Bosib olingan hududlarda imperiya hukmronligini o'rnatish, mustahkam o'rnatish olish, istilo qilingan joylarni qo'ldan chiqar-maslik uchun, eng avvalo, mustamlakachilar o'zlariga mos boshqaruv tartiblarini ishlab chiqishi va uni o'lkada joriy qilishi kerak edi. Mustamlakachilik siyosatining to'liq amalga oshirilishida boshqaruv tartiblari asosiy tayanch hisoblangan. Boshqaruv tartiblari istilochilik yurishlari bilan birga turli ko'rinishlarda tashkil qilinib, tajribasinovlardan o'tkazilgan holda o'zgartirib borilgan.

Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoda olib borgan bosqinchilik siyosatining davom ettirilishi natijasida mustamlakaga aylantirilgan hududlar kengayib borgan. Bosib olingan hududlarni boshqarish tartiblari va lining qanday bo'lishi kerakligi masalasi juda ko'p hamda uzoq vaqt imperiya hukmron doiralarda turli soha vakillari ishtirokida muhokama qilingan. Ushbu masalani hal

qilishda ehtiyotkorlik bilan uzoqni ko'zlab ish ko'rish, hech nimada tavakkal qilmaslik tamoyiliga tayangan holda ish olib borilgan. Turkiston general-gubernatori S. M. Duxovskoy (1898-1901): «Turkiston o'lkasi boshqa o'lkalarga nisbatan tarixiy o'tmishi, etnografik xususiyatlarini hisobga olgan holda alohida e'tibor berilishini talab qiladi», - degan edi.

Podsho hukumati Toshkentni bosib olgandan so'ng, 1865-yil 6-avgustda Aleksandr II «Turkiston viloyatini idora qilish to'g'risidagi Muvaqqat Nizom»ni tasdiqlaydi. Boshqaruv harbiy zobitlar qo'liga o'tadi. Ushbu nizomda boshqaruv tizimi «harbiy-xalq boshqaruvi» nomi bilan gubernator qo'lida harbiy va fuqarolik ishlari mujassamlashtiriladi. Viloyat bo'limlarga bo'linib, ularning boshliqlari bir vaqtning o'zida harbiy komendant ham hisoblangan. Bo'lim boshliqlariga mahalliy aholi ustidan nazorat qiluvchi mustamlakachi hukumat vakillaridan tayinlanadigan boshqaruvchilar bo'ysungan.

1908—1910-yillarda Turkiston o'lkasini podsho topshirig'i bilan taftish qilgan senator K.Palen ta'kidlaganidek, «o'lkada eng kichik ahamiyatga ega bo'lgan boshqaruv ham harbiy boshliqlar qo'lida» bo'lgan. Mahalliy aholi vakillariga boshqaruvning eng quyi bosqichidagi lavozimlar berilgan. Bularga volost boshliqlari (mingboshilar), qishloq oqsoqollari, ovul boshliqlari, qozi, biy va ularning yordamchilari kirgan.

General-gubernatorlik devoni katta vakolatlarga ega bo'lgan asosiy ijrochi organ hisoblangan. Rossiya imperiyasidagi hech bir guberniyada bunday katta vakolatga ega bo'lgan boshqaruv organi mavjud bo'lmagan. Turkiston o'lkasi ma'muriy-hududiy jihatdan viloyatlarga bo'linib, ularni o'z qo'lida fuqarolik va harbiy hokimiyatni birlashtirgan harbiy gubernatorlar boshqargan. Viloyatlar uyezdlariga bo'linib, ular harbiy zobitlar boshqaruvida bo'lgan. Uyezdlar uchastkalariga, volostlarga, qishloq va ovullarga bo'lingan. Uchastkalarni uchastka pristavlari boshqargan. Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoning bosib olingan hududlarida o'z hukmronligini saqlab qolish, uni mustahkamlashni birinchi darajali vazifa hisoblagani uchun dastlab boshqaruv sohasida katta o'zgarishlarni amalga oshinnagan. Yuqori organlar nazoratida bo'lgan mahalliy aholi vakillaridan iborat quyi boshqaruv organlari va soliq tizimi saqlab qolingan. Quyi boshqaruvning saqlab qolinishiga asosiy sabab mahalliy aholining ichki hayotiga dastlabki davrda keskin aralashish va aholining an'anaviy tushish tarziga katta o'zgartirishlar kiritish salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin edi. Bundan tashqari yangi bosib olingan yerlarda hali qarshilik va norozilik harakatlari davom etayotganligi, boshqaruv tizimida faoliyat olib boruvchi odamlar bo'lmagani, o'lkada sharoitini to'liq bilmasliklari dastlabki vaqtda mahalliy aholi vakillarining quyi boshqaruvda ishtirok etishiga yo'l bergan. Quyi boshqaruv tizimining saqlab qolinishi o'lkada ma'muriyatiga imperiya manfaatlarini uchun xizmat qiladigan, o'lkadagi sharoitlarni yaxshi biladigan mahalliy aholi vakillaridan o'zlariga eng ishonchli bo'lgan kishilarni topish muammosini ko'ndalang qo'yardi. Uni hal qilishda imperiya hukumati Turkistondagi hukmronlikning dastlabki vaqtidayoq ishlab chiqilgan saylov tizimi yordam berdi.

Uyezdlar volostlarga, volostlar o'troq aholi yashaydigan hududlarda qishloqlarga, chorvador aholi yashaydigan hududlarda esa ovullarga bo'lindi. Boshqaruv tizimining quyi bosqichida *volost boshlig'i*, *qish-loq oqsoqoli*, *ovit boshlig'i*, *xalq sudyalavi va ularning yordamchilari*, *ariq oqsoqoli*, *mirob*, *o'nboshi*, *ellikboshilar* kabi lavozimlarda yerlik aholi vakillari ish olib borgan.

1867-yilgi «Nizom» loyihasi asosida o'troq aholi bir bosqichli tizim shaklida, ya'ni oqsoqolliklarga, chorvador aholi esa ikki bosqichli tizim ko'rinishidagi volost va ovullarga birlashtirilgan. Har bir oqsoqollik 100—200 xonadon, ovul 100—200 o'tov, har bir volost esa 1000—2000 o'tovdan iborat hoi da tashkil qilinishi belgilangan.

Mustamlakachilik boshqaruvining xususiyatlari

O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi bilan bir vaqtda uni kelgusida qanday boshqarish va o'z manfaatlarini yo'lida foydalanish hal qilib borilgan. Shunga ko'ra Turkiston o'lkasi bosib olingan davrdan boshlab to'liq mustamlakacha sifatida boshqaruv tartiblariga asoslangan ma'muriy-hududiy birliklar va ularning boshqaruv tartiblari joriy qilib borilgan. Uning asosiy maqsadi mahalliy aholini qattiq nazoratda va tobelikda ushlab turishga qaratilgan edi. Joriy qilingan boshqaruv tartiblari to'liq ravishda harbiy tartiblarga asoslanib, o'lkada imperiyaning siyosiy va iqtisodiy hukmronligini o'rnatishga qaratilgan edi.

O'rta Osiyoda Rossiya imperiyasi hukumatining yana bir asosiy maqsadi — bu imperiyaning markaziy rayonlaridan bu yerlarga aholini ko'chirib keltirib joylashirish bo'lgan. O'lkada ma'muriyati ko'chirib keltirilgan aholiga

erkin yashashi va xavfsiz turmush kechirishi uchun yetarli imkoniyatlar yaratib berishga harakat qildi. Ko'chirib keltirilganlar yerlar va kerakli mablag'lar bilan ta'minlangan. Aholini ko'chirib keltirib joylashtirishdan yana bir maqsad bu o'lkada mustamlakachilik siyosatini amalga oshirishda qo'shimcha tayanch kuchlarga ega bo'lish edi. Bu siyosat mahalliy aholini ruslashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan tadbir bo'ldi.

Turkiston o'lkasining ma'muriy-hududiy bo'linishi va boshqaruvi

O'rta Osiyoda bosib olingan hududlar ma'muriy jihatdan bo'linib, ular to'liq harbiy zobitlar qo'l ostida bo'lgan. 1877-yilda Toshkentda «Shahar nizomi» joriy etilgan bo'lib, unga muvofiq shahar boshqaruvi Dumaga o'tgan edi. Duma a'zolarining 1/3 qismini Eski shahar qismidan, 2/3 qismi esa Yangi shahar qismidan saylangan. Bunga ko'ra shaharning 80 ming mahalliy aholisidan 21 deputat, 3900 nafari, asosan, ruslardan iborat aholidan esa 48 deputat qatnashgan. Shahar xo'jaligiga oid barcha ishlar Duma qo'lida bo'lgan. Dumaga rahbarlik

qiluvchi shaxs general-gubernator tavsiyasi bilan harbiy vazir tomonidan tasdiqlangan.

1886-yil 12-iyulda imperator Aleksandr III tomonidan yangi «Turkiston o'lkasini idora qilish to'g'risidagi Nizom» tasdiqlandi. Mazkur Nizomning asosiy maqsadi o'lkada ma'muriy boshqaruvni mustahkamlash va yerdan foydalanish tartiblarini o'zgartirishdan iborat bo'lgan. Nizomga muvofiq Zarafshon okrugi Samarqand viloyatiga aylantirildi. Xo'jand, Jizzax, Kattaqo'rg'on, Samarqand uyezdlari uning tarkibiga kiritildi. Qurama uyezdining nomi Toshkent uyezdi deb o'zgartirildi.

1886-yilda Turkiston general-gubernatorligining umumiy hududi 1,7 million kv. km bo'lib, aholisining soni 5,2 million kishidan iborat bo'lgan. O'zbeklar va boshqa tub xalqlar 1897-yilda 5 millionga, 1911-yilda esa qariyb 6 millionga yetgan. Rus aholisining umumiy soni ukrainlar va beloruslarni ham qo'shib hisoblaganda 1897-yilda 197 ming kishini, 1911-yilda esa 400 ming kishini tashkil qildi. Podsho hukumati hamisha ko'chirib keltirilganlar sonining ortib borishiga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirib bordi. Ular mustamlaka siyosatini amalga oshirishda tayanch bo'lib xizmat qilishi lozim edi.

1886-yildagi «Nizom»ga muvofiq Turkiston general-gubernatorligining ma'muriy boshqaruvi yangi idora — Turkiston general-gubernatori Kengashi bilan to'ldirilgan. Viloyat harbiy gubernatorlari, general-gubernator devoni boshqaruvchisi, Turkiston harbiy okrugi shtabi boshlig'i bu Kengashning doimiy a'zolari bo'lishgan. Buxoroda esa Rossiya imperatorining siyosiy agentligi ta'sis etildi. Uning ruxsatisiz Buxoro amiri tashqi va ichki siyosatda mustaqil ish olib bora olmagani.

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash:

Yangi mavzuni mustahkamlash quyidagi topshiriqlar asosida olib boriladi:

1-topshiriq: O'quvchilarga **“O'zingizni sinang!”** deb nomlangan kartochkalar tarqatiladi hamda ushbu kartochkalarda berilgan nuqtalar o'rniga mos ma'lumot keltiring.

“O'zingizni sinang!”

1865-yilda ...	1867-yilda ...	Uyezdlar - ...
Volostlar — ...	Oqsoqollik — ...	K. Palen — ...

2-topshiriq: Guruhlarga o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun quyidagi savollar beriladi:

1. 1886-yilgi «Nizom» bo'yicha boshqaruvda qanday o'zgarishlar bo'ldi?
2. Mahalliy aholi vakillari boshqaruvning qaysi lavozimlarida ish olib borgan?
3. Viloyatlarni va volostlarni kimlar boshqargan?
4. Rossiya imperatorining siyosiy agentligi vazifasi nimadan iborat edi?

O'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar birgalikda tuzatiladi. Fikrlar to'planib tahlil va qisqacha xulosa qilinadi.

V. Dars yakunlarini chiqarish:

O'quvchilarda paydo bo'lgan savollarga javob berish;
Baholarni e'lon qilish.

O'quvchilar aytib o'tgan fikrlari to'planib tahlil va xulosa qilinadi va darsning eng so'nggi xulosasi chiqariladi

VI. Uyga vazifa:

Mavzu yuzasidan darslikda berilgan savollarga javob topish.

Rasmlar orqali bayon etib kelish

Kelgusi darsda o'tiladigan mavzu bilan tanishib kelish, asosiy tushunchalarni eslab qolish, qo'shimcha manbalarni izlab topish.

Kelgusi yilda o'zgartirish kiritilsa yoki internetdan olingan yangiliklar bo'lsa yoziladi:

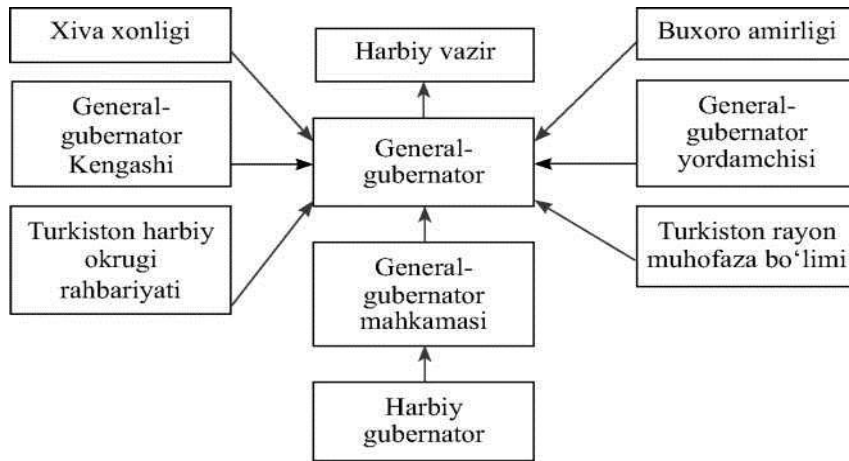
KO'RGAZMALI QUOLLAR

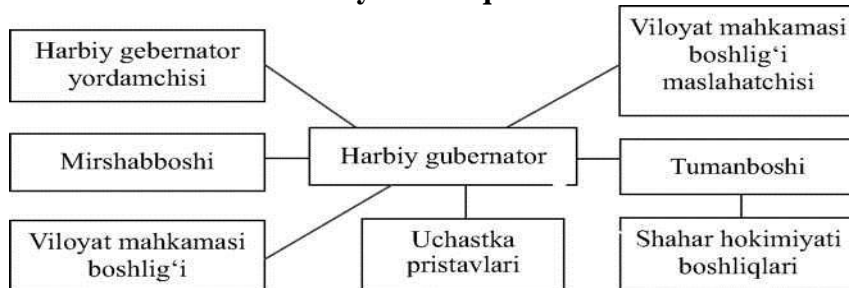
XIX asr oxirida Turkiston o'lkasiga chegaradosh hududlar

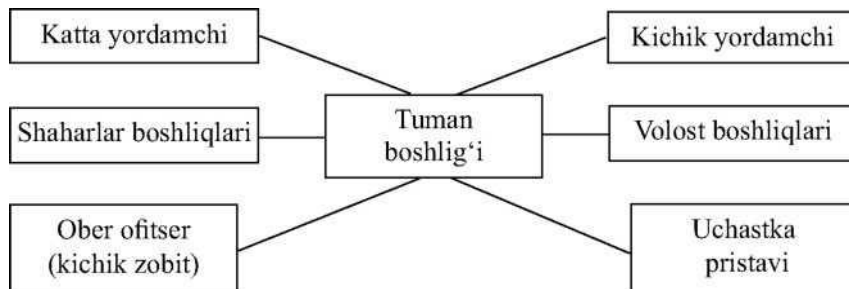
Turkiston general-gubernatorligining boshqarilish uslubi Markaziy boshqaruv

Viloyat boshqaruvi

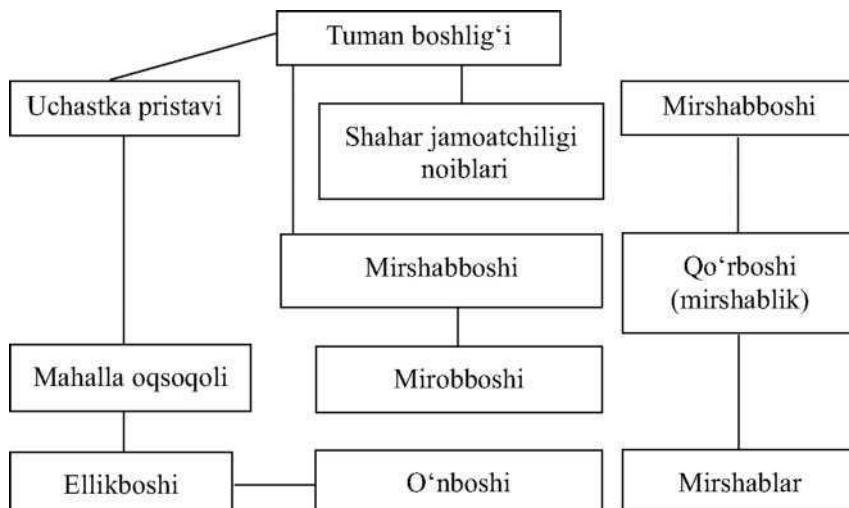

Tuman boshqaruvi

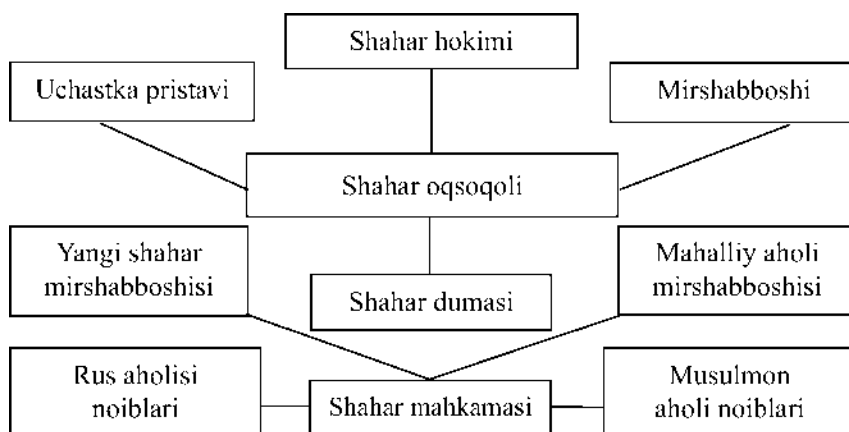

Shahar boshqaruvi

1. tuman shaharlari idorasi

2. Tashkent shahri idorasi

Qishloq boshqaruvi

